TẠP CHÍ NGHIÊN CỨU
PHẬT HỌC
CƠ QUAN NGÔN LUẬN CỦA TRUNG ƯƠNG GIÁO HỘI PHẬT GIÁO VIỆT NAM
ISSN: 2734-9195

Sáng tạo ngôn từ: Nhân loại sắp nhường lại "ngòi bút" cho AI?

ISSN: 2734-9195 19:58 26/06/2026

AI sở hữu tiềm năng kiến tạo những điều cực kỳ có lợi, nhưng nó sẽ trở thành mối đe dọa sống còn nếu thoát ly khỏi tầm kiểm soát.

Khác với Homo economicus (con người kinh tế) - hình mẫu siêu lý trí được kinh tế học cổ điển giả định để lý giải các lựa chọn tài chính - quyết định của Homo sapiens (người tinh khôn) trên thực tế lại chịu chi phối sâu sắc bởi bối cảnh xã hội và những động lực cảm xúc vốn được định hình từ các câu chuyện kể.

Là một thiền giả kỳ cựu luôn trăn trở về bản chất thực tại, Yuval Noah Harari nhìn nhận sự phát triển của nhân loại bằng tư duy của nhà sử học, triết gia. Nếu siêu phẩm Sapiens: Lược sử loài người từng tạo nên cơn địa chấn xuất bản quốc tế, thì tác phẩm mới nhất của ông - Nexus - lại quay sang mổ xẻ lịch sử các mạng lưới thông tin.

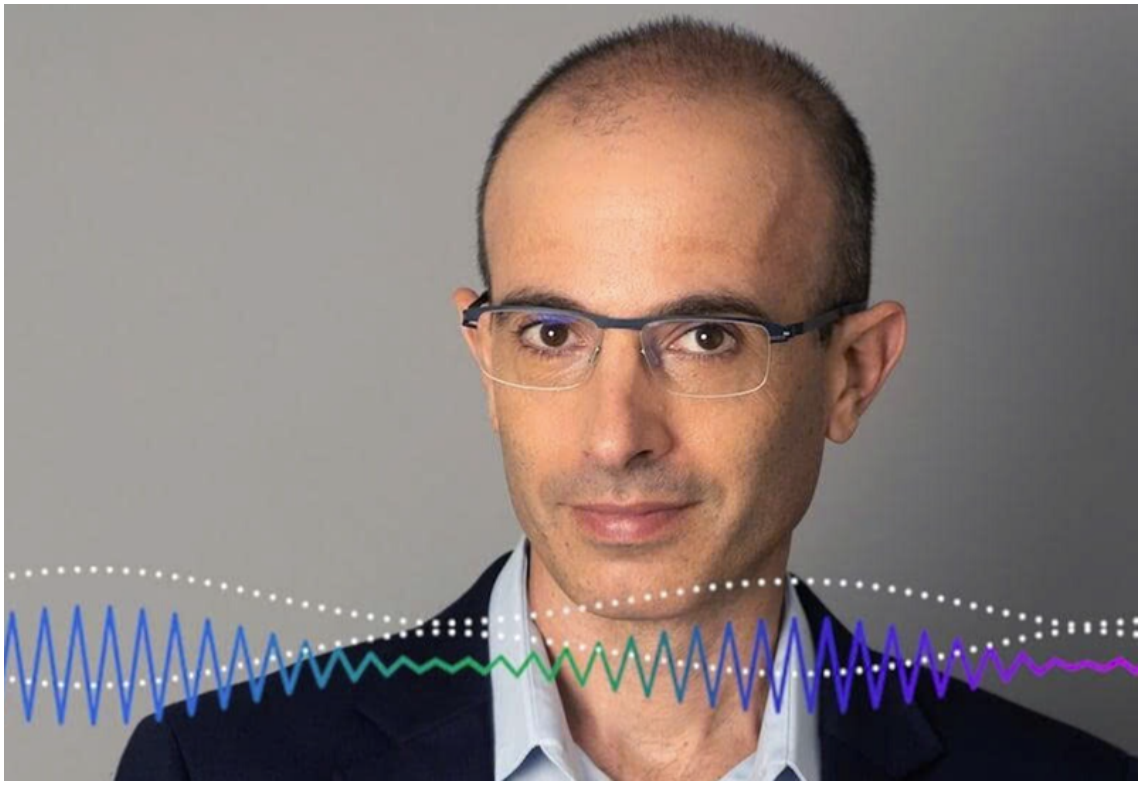
Ông phác họa cách nhân loại tiến từ thời đồ đá đến kỷ nguyên AI, đưa ra lời thức tỉnh đáng giá: trí tuệ nhân tạo rất có thể sẽ làm chủ cuộc chơi, kiểm soát ngược lại chính giống loài đã sinh ra nó.

Bên cạnh vai trò giảng dạy lịch sử tại Đại học Hebrew ở Jerusalem, **Thiền giả Yuval Noah Harari** còn là nghiên cứu viên cao cấp tại Trung tâm Nghiên cứu Nguy cơ Hiện sinh (Đại học Cambridge). Mới đây, ông đã cùng Bruce Edwards từ tạp chí F&D mổ xẻ những vấn đề thời đại trong một buổi trò chuyện đặc biệt về nghệ thuật kể chuyện, sức mạnh của niềm tin và làn sóng trí tuệ nhân tạo (AI).

F&D: ***Một trong những luận điểm trung tâm ông dùng để kiến tạo nên bức tranh lịch sử nhân loại trong Sapiens chính là năng lực kiến tạo tương lai độc nhất vô nhị của chúng ta. Việc thêu dệt và vận hành các câu chuyện kể đã giúp loài người tinh khôn bứt phá, vượt trội như thế nào so với các giống người khác trong cùng tiến trình tiến hóa song song?***

YNH: Bí mật sức mạnh của chúng ta nằm ở sự hợp tác. Loài tinh tinh chỉ có thể kết nối trong phạm vi nhóm nhỏ, nhưng Homo sapiens lại có thể bắt tay nhau với số lượng không biên giới. Ngày nay, 8 tỷ người trên hành tinh này - dù chia rẽ và xung đột đến đâu - vẫn là mắt xích của cùng một hệ thống giao thương toàn cầu. Thức ăn, y phục cho đến năng lượng chúng ta tiêu dùng mỗi ngày thường đến từ bên kia Trái Đất, do những con người chúng ta chưa từng biết mặt tạo ra. Chính mạng lưới hợp tác vĩ đại này là siêu năng lực của chúng ta, và nó được nuôi dưỡng bằng niềm tin. Để xây dựng niềm tin giữa những người hoàn toàn xa lạ, chúng ta cần một công cụ duy nhất: những câu chuyện kể.

Niềm tin được xây dựng khi chúng ta cùng đồng thuận tin vào một câu chuyện kể. Biểu hiện trực quan nhất của cơ chế này là tôn giáo: hàng triệu người chưa từng biết nhau có thể cùng chung tay làm thiện nguyện, hoặc lao vào các cuộc chiến tranh tôn giáo, chỉ vì có chung đức tin vào một câu chuyện thần thoại. Đáng kinh ngạc hơn, điều này cũng đúng với hệ thống tài chính thế giới. Tiền bạc suy cho cùng là câu chuyện **thành công** nhất từng được viết ra. Về cơ bản, đó là đại tự sự duy nhất có khả năng thuyết phục được toàn bộ nhân loại.

Thiền giả Yuval Noah Harari. Ảnh: www.imf.org

F&D: ***Tuy nhiên, ông cũng đã từng mô tả rằng đồng tiền bản chất không có giá trị tự thân, mà chỉ là một tạo tác mang tính văn hóa.***

YNH: Đúng thế. Tiền bạc chỉ là một câu chuyện hư cấu và hoàn toàn không có giá trị khách quan. Rõ ràng, bạn không thể ăn hay uống tiền giấy và tiền xu. Nhưng bạn lại có thể cầm một mảnh giấy vô tri trao cho một người xa lạ để đổi

lấy một ổ bánh mì thực sự. Mọi thứ chỉ tồn tại chừng nào con người còn chung một niềm tin; một khi niềm tin ấy biến mất, tất cả sẽ tan thành mây khói. Chúng ta đã thấy điều này trong quá khứ, và đang chứng kiến nó một lần nữa qua làn sóng tiền mã hóa ngày nay. Từ Bitcoin cho đến Ethereum, suy cho cùng, tất cả là gì nếu không phải là những câu chuyện?

Giá trị của chúng phụ thuộc hoàn toàn vào mức độ thuyết phục của câu chuyện được kể. Sự nhảy múa về giá trị của Bitcoin chính là minh chứng trực quan nhất cho sự trồi sụt của niềm tin đại chúng.

F&D: ***Qua cuốn sách Nexus, ông cảnh báo về một bước ngoặt lớn: chúng ta đang rời bỏ nền kinh tế tiền tệ để bước vào một kỷ nguyên mà thông tin mới là thứ hàng hóa được trao đổi tối thượng. Diện mạo của nền kinh tế thông tin đó sẽ trông như thế nào, thưa ông?***

YNH: Để tôi đưa ra một ví dụ: Google là một trong những tập đoàn quan trọng nhất trong đời sống thường nhật của tôi. Tôi dùng nó cả ngày, liên tục mỗi ngày. Nhưng nếu bạn nhìn vào tài khoản ngân hàng của tôi, mối liên kết này hoàn toàn vô hình. Không có bất kỳ giao dịch tài chính nào diễn ra ở đây cả. Tôi không thanh toán cho Google và Google cũng chẳng trả tiền cho tôi. Thay vì tiền tệ, thứ mà tôi và Google đang liên tục trao đổi chéo cho nhau chính là thông tin.

F&D: ***Đổi lại, phía Google cũng thu thập dữ liệu từ phía ông?***

YNH: Hoàn toàn đúng. **Google** thu thập mọi thứ từ tôi: từ sở thích, điều ghét bỏ cho đến các quan điểm cá nhân, rồi biến chúng thành công cụ của họ. Ngày nay, vô số giao dịch toàn cầu đang chuyển dịch sang mô hình: đổi dữ liệu lấy dữ liệu, chứ không còn là đổi hàng hóa lấy tiền tệ. Thước đo của quyền lực và sự giàu có đang thay đổi, từ việc đếm xem có bao nhiêu đô-la sang việc sở hữu bao nhiêu petabyte thông tin. Hãy tưởng tượng một viễn cảnh nơi những kẻ quyền lực nhất nắm trong tay các kho dữ liệu khổng lồ đến mức họ chẳng cần đổi chúng ra tiền mặt, bởi bản thân thông tin đã có thể mua được mọi thứ. Lúc ấy, sự tồn tại của tiền bạc có còn ý nghĩa? Một khi thông tin trở thành phương tiện thanh toán tối thượng cho mọi dịch vụ, vai trò của đồng tiền sẽ hoàn toàn bị xóa bỏ.

F&D: ***Có thể thấy, cốt lõi của Nexus là việc đặt các cấu trúc quyền lực và hệ thống niềm tin - những thứ vốn sinh ra từ các câu chuyện kể của loài người, vào bối cảnh công nghệ số. Vậy cuốn sách này mang đến lời thức tỉnh nào về những hiểm họa từ các mạng lưới thông tin ngày càng tinh vi mà chúng ta đang đối mặt?***

YNH: Lời cảnh tỉnh đầu tiên mang tính triết học: thông tin không phải là sự thật. Bản chất của phần lớn thông tin là hư cấu, là ảo tưởng và ngộ nhận. Sự thật luôn có cái giá rất đắt; nó đòi hỏi sự nghiên cứu nghiêm túc, thu thập chứng cứ rõ ràng, cùng sự đầu tư bền bỉ về cả thời gian, công sức lẫn tiền bạc. Hơn nữa, sự thật thường trần trụi và đau lòng. Chính vì thế, trong thế giới thông tin, sự thật chỉ là một mảnh ghép vô cùng nhỏ bé.

Thông điệp tiếp theo chính là việc chúng ta đang giải phóng vào thế giới loại công nghệ quyền năng nhất lịch sử nhân loại: Trí tuệ nhân tạo (AI). Về bản chất, AI hoàn toàn khác biệt so với máy in, bom nguyên tử hay bất kỳ phát minh nào trước đây. Đây là công nghệ đầu tiên có khả năng tự chủ ra quyết định và tự kiến tạo những ý tưởng mới. Một quả bom nguyên tử không thể tự chọn mục tiêu để hủy diệt; nhưng AI thì có. Công nghệ này thậm chí có thể tự định đoạt các giao dịch và tự phát minh ra các công cụ tài chính hoàn toàn mới. Những hệ thống AI mà nhân loại từng chứng kiến ở cột mốc năm 2024 thực chất mới chỉ là những bước đi chập chững sơ khai của một cuộc cách mạng vĩ đại. Những biến động thực sự vẫn còn ở phía trước.

Một khía cạnh trọng yếu khác, đặc biệt liên quan mật thiết đến Quỹ Tiền tệ Quốc tế (IMF), chính là việc cuộc cách mạng AI hiện chỉ nằm trong tay một số rất ít quốc gia dẫn dắt. Phần lớn các nước còn lại đều đang tụt hậu rất xa. Nếu không cẩn trọng, chúng ta sẽ lặp lại bi kịch của Cuộc cách mạng Công nghiệp, nhưng với quy mô và tốc độ khủng khiếp hơn gấp bội.

Vào thế kỷ XIX, một vài quốc gia tiên phong công nghiệp hóa như Anh, rồi đến Mỹ, Nhật Bản và Nga; trong khi phần lớn thế giới hoàn toàn ngơ ngác trước những bước chuyển thời đại. Họ không thể thấu suốt bản chất của động cơ hơi nước hay máy điện báo. Để rồi chỉ trong vài thập kỷ, toàn bộ thế giới nếu không bị xâm lược trực tiếp thì cũng bị thống trị gián tiếp bởi một vài cường quốc công nghiệp ấy. Rất nhiều quốc gia cho đến tận ngày nay vẫn đang phải chật vật khắc phục những tổn thương sâu sắc do cuộc chinh phạt công nghiệp này để lại.

Giờ đây, nhân loại đang phải đối mặt với một cơn siêu bão tsunami mang tên Trí tuệ nhân tạo (AI). Hãy lấy những tác động mà động cơ hơi nước và máy điện báo từng gây ra cho cán cân bình đẳng toàn cầu, rồi nhân cấp số đó lên gấp mười, gấp trăm, hay gấp ngàn lần. Có như vậy, chúng ta mới bắt đầu thấu cảm được những hệ lụy thảm khốc khi quyền năng khổng lồ của AI bị độc quyền bởi một vài quốc gia cường thịnh. Trong bối cảnh đó, phần còn lại của thế giới sẽ bị bỏ lại phía sau, đối diện với nguy cơ bị bóc lột và thống trị theo những phương thức tàn khốc chưa từng có tiền lệ trong lịch sử.

F&D: ***Như vậy, một hệ thống AI nằm ngoài tầm kiểm soát sẽ là một hiểm họa khôn lường, đúng như những gì ông đã phân tích trong Nexus. Tuy nhiên, như ông cũng từng chỉ rõ trong Sapiens, chính con người chúng ta cũng đã và đang tàn phá hành tinh này một cách vô tội vạ, 'như những vị thần bất định không biết mình thực sự muốn gì'. Liệu kinh tế học có thể mang lại giải pháp khả thi nào để kiềm tỏa tác động tiêu cực, khi hai thế lực mang tiềm năng hủy diệt này bắt tay kết hợp với nhau?***

YNH: Kinh tế học, suy cho cùng, chính là nghệ thuật lựa chọn sự ưu tiên. Đối diện với nguồn tài nguyên giới hạn và lòng tham luyến vô cùng của con người, mọi lý thuyết kinh tế đều phải tựu trung vào hai trục tọa độ: sự thật và ham muốn. Đâu là chân lý khách quan, và điều chúng ta thực sự muốn là gì?

Đối với câu hỏi về ham muốn, dân chủ là hệ thống tốt nhất chúng ta có, bởi nó tôn trọng tiếng nói của số đông. Ở đó, mong muốn của một học giả có bằng tiến sĩ hay giải Nobel cũng bình đẳng như mong muốn của một người chưa học xong trung học. Bản chất của dân chủ là trao quyền lực ngang nhau cho khát vọng của mỗi người. Nhưng khi bước sang câu hỏi về sự thật và các dữ liệu thực tế, dân chủ lại bất lực.

Ví dụ, việc xác định khí hậu toàn cầu có đang nóng lên hay không, do tác động nhân tạo hay do chu kỳ tự nhiên của hệ Mặt Trời, tuyệt đối không phải là việc có thể định đoạt bằng các cuộc bầu cử. Đó là địa hạt của chân lý khách quan, không phải nơi để các ham muốn cá nhân lên tiếng.

Lịch sử ngàn năm qua chứng minh một thực tế rằng: con người luôn muốn bóp méo sự thật để phục vụ cho các mưu cầu cá nhân, tôn giáo hay ý thức hệ. Đó là lý do vì sao chúng ta cần các định chế chuyên gia - những người chỉ tập trung vào việc phân tích bằng chứng khách quan mà không can thiệp vào mong muốn của đám đông. Khi giới chuyên môn đã đưa ra câu trả lời rõ ràng rằng biến đổi khí hậu đang diễn ra và do những tác nhân cụ thể này gây ra - thì lúc này, quyền quyết định hành động ra sao mới được trả về cho sân chơi của nền dân chủ.

F&D: ***Thế nhưng, các quyết định mang tính dân chủ của người dân lại phụ thuộc hoàn toàn vào những câu chuyện mà họ tiếp nhận. Vậy cục diện sẽ ra sao khi quyền năng thêu dệt nên những câu chuyện ấy không còn thuộc về con người nữa, mà đã bị tước đoạt bởi một thực thể phi nhân loại?***

YNH: Chúng ta thực chất đang đối mặt với một trận đại địa chấn. Xã hội loài người vốn được định hình và duy trì dựa trên một chất keo duy nhất: niềm tin. Thế nhưng, niềm tin lại được nuôi dưỡng từ thông tin và các phương thức giao tiếp. Do đó, một bước ngoặt mang tính đảo lộn trong công nghệ truyền thông chắc chắn sẽ làm lung lay tận gốc rễ sự tin tưởng giữa người với người, kéo theo một cuộc khủng hoảng diện rộng trên cả hai phương diện chính trị lẫn xã hội. Với sự trỗi dậy của AI, đây là lần đầu tiên trong lịch sử, nhân loại phải bàng hoàng chứng kiến những đại tự sự vốn có nhiệm vụ dẫn dắt và kết nối xã hội lại được nhào nặn bởi một trí tuệ phi nhân loại.

Dù đó là các hệ thống giáo lý tôn giáo hay các cấu trúc tài chính: mọi công cụ kinh tế trong lịch sử vốn dĩ đều được nhào nặn từ trí tưởng tượng của con người. Thế nhưng giờ đây, chúng ta đang bắt đầu chứng kiến sự ra đời của những công cụ tài chính do chính AI tự phát minh. Mối hiểm họa khôn lường nằm ở chỗ: các hệ thống trí tuệ nhân tạo này có khả năng kiến tạo nên những mô hình tài chính phức tạp đến mức không một bộ não người nào có thể thấu suốt, chưa nói đến việc thiết lập cơ chế quản trị chúng.

AI sở hữu tiềm năng kiến tạo những điều cực kỳ có lợi, nhưng nó sẽ trở thành mối đe dọa sống còn nếu thoát ly khỏi tầm kiểm soát. Tôi thích dịch nghĩa AI theo một cách khác: '*Trí tuệ xa lạ*'. Sự xa lạ này không đến từ các vì sao ngoài không gian, mà bước ra từ chính các phòng nghiên cứu của con người. Bản chất xa lạ của AI nằm ở cách nó tự vận hành quyết định và đẻ ra ý tưởng theo một cơ chế hoàn toàn dị biệt với chúng ta. Đây là một loại trí tuệ có căn tính khác chủng loài. Sẽ vô cùng nguy hiểm nếu nhân loại tự tay thả tự do cho hàng tỷ bộ não xa lạ này vào đời sống xã hội mà không có phanh hãm, không có cách nào bắt buộc thứ quyền lực tối tân đó phải phục tùng lợi ích của con người.

*** Đôi nét về tác giả:** *Từng đoạt Giải thưởng Minh họa Quốc gia cao quý vào năm 2020, nữ họa sĩ người Tây Ban Nha - Sonia Pulido nổi tiếng trong giới nghệ thuật với phong cách vẽ độc đáo và giàu ngôn ngữ biểu cảm. Tài năng của cô đã được khẳng định qua hàng loạt dự án hợp tác quốc tế với các ấn phẩm báo chí, tạp chí thời thượng và những tác phẩm văn học thiếu nhi lớn trên thế giới.*

Tác giả: **Sonia Pulido/**Việt dịch: **Thích Vân Phong**
Nguồn: www.imf.org